

**ԱՇՏԱՐԱԿ ՔԱՂԱՔԻ ԳՐ. ՂԱՓԱՆՑՅԱՆ ՓՈՂՈՑԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ԲՆԱԿԵԼԻ ՏՆԵՐՆ ՈՒ ԴՐԱՆՑ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ**

ՌՈՒԲԵՆ ՈՍԿԱՆՅԱՆ

Աշտարակը, որպես Հայաստանում այգեգործական ամենազարգացած քաղաք, հանդես է գալիս իբրև մի ամբողջական պատմական միջավայր: Հատկապես 19-20-րդ դարերի ընթացքում ձևավորված այդ քաղաքային միջավայրի պահպանման համար խիստ անհրաժեշտություն կա վերհանել դրա ուրույն ճարտարապետական կերպար հանդիսացող ժողովրդական տների մի մասը և Գր.Ղափանցյան փողոցի օրինակով տալ այդ արժեքավորող միջավայրի ձևաստեղծման ու արտահայտման նոր եղանակներ:

Քանալի բաժնի – Աշտարակի ժողովրդական բնակելի տներ, միջավայրի կազմակերպում, դիզայն, հորինվածք, ազդանշանային միջոցներ, առարկայական միջավայր:

Հայաստանում բնակելի տների բազմազանությունն ու ինքնատիպությունը հիմնականում կապված են եղել դրանց աշխարհագրական վայրի և այդ տարածքների բնակլիմայական առանձնահատկությունների հետ: Մասնավորապես, Աշտարակ քաղաքի համար դրանք ձևավորվել են դեռևս վաղ ժամանակներից և հարմարեցվել այդ տարածքի բնական ռելիեֆին և կլիմայական պայմաններին:

Աշտարակի տարածքը հիմնականում ունի նախալեռնային և լեռնային շրջաններին բնորոշ ռելիեֆ: Քասաղ գետի գեղատեսիլ հովտում տարածվող քաղաքն ունի բնակլիմայական շատ բարենպաստ պայմաններ ու միջավայր՝ բնակության և գյուղատնտեսության զարգացման համար: Սրանով են պայմանավորված քաղաքի բնակելի տների հատակագծային և կառուցապատման առանձնահատկությունները, որոնց գեղարվեստական բարձր արժեքներն այժմ ունեն վեր հանելու և հանրությանը ներկայացնելու անհրաժեշտություն: Այդ պատճառով էլ քաղաքային բնակելի տներն իրենց մեջ ներառում են նաև տնամերձ հողամասեր, որոնց հատակագծային և տարածական լուծումներով պայմանավորված են նաև դրանց՝ սույն հոդվածում ուսումնասիրվող ժողովրդական բնակելի տների ընկալման, բարեկարգման ու գեղարվեստական առանձնահատկությունները:

Աշտարակի տարածքի նյութական արժեքների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ տարածքը բնակեցված է եղել դեռևս հնագույն ժամանակներից, իսկ Քասաղ գետի հովտում, դրա ամբողջ երկայնքով, հայտնաբերվել են ինչպես բնական, այնպես էլ արհեստական քարանձավներ, որոնք վկայում են

այդ տարածքում մարդկանց վաղեմի բնակության մասին: Մեզայիջան կառուցվածքների թվին են պատկանում խոշոր քարերից իրականացված կառուցվածքները, որոնք ծառայում էին որպես բնակարան¹: Սրանք կարող են համարվել քաղաքի տարածքում հայտնաբերված ամենավաղ բնակելի տների օրինակներ, որոնց հետագայում լրացրել է բնակարանի հնագույն տիպի այլ շինությունը, այսպես կոչված՝ գլխատունը: Աշտարակում դրանք անվանել են հացատուն, որոնց մասին վկայել են տեղում կատարած հետազոտություններն ու տեղացիների գրավոր տեղեկությունները²:

Հետազոտությունների շրջանակներում պահպանվել են տարբեր ուսումնասիրողների կողմից կատարված տասնյակից ավելի տների նկարագրություններ ու չափագրություններ: Այդ տվյալների հիման վրա կփորձենք ստանալ քաղաքի 19-20-րդ դդ. ժողովրդական տների ընդհանրական և հավաքական կերպարը, որը հնարավորություն կտա պարզելու Աշտարակի բնակելի տների և հատկապես Գր.Ղափանցյան փողոցում արդեն ձևավորված տարածքի պահպանման, քաղաքային կառուցապատման մեջ դրանց պատմական ու գեղարվեստական միջավայրի ստեղծման ու օգտագործման հնարավորությունները:

Մինչև 19-րդ դարի վերջը քաղաքային բնակելի տան հիմնական կառույցը հացատունն է եղել, որը մի շարք այլ շինությունների հետ միասին (սրահ-նախասենյակ, դալան-միջանցք, խոհանոց, ամբար, չարդախ, օդա, նկուղ-չի-րախանա, խոտանոց, մառան, նկուղ, գոմ, պատշգամբ) ձևավորել է ժողովրդական տան հիմնական կերպարը: Նախախորհրդային շրջանի բնակելի տների համար ավանդական շինարարական այս կառուցապատումը պահպանվել է մինչև մեր օրերը և իրենից ներկայացնում է քաղաքի պատմաճարտարապետական ժառանգության հիմնական մասը:

Որպես այգեգործական շրջանի կառույց՝ ի տարբերություն անասնապահական և հացահատիկային շրջանների տների, Աշտարակում բնակելի տան որոշ մասերը՝ հացատունը, մարագը, մառանը, գոմը, ցախատունն ու հնձանը, գտնվել են տարբեր կտուրների տակ, սակայն այդ դեպքում էլ պարտադիր էր դարձել ընդհանուր ցանկապատը, որը պարփակում էր ամբողջ

¹ Հակոբյան Է., Աշտարակի շրջանի ժողովրդական բնակարանի ճարտարապետությունը, Երևան, 1964, էջ 12:

² Երվանդ Շահագիզ, Աշտարակի պատմությունը, ձեռագիր (գտնվում է ՀՀ ԳԱԱ Մ.Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում), էջ 168:

տունը, բակը և տնամերձ այգին³: Նման ձևով բնակելի տունը ստացել է ամբողջական կառուցվածք՝ իր մեջ ներառելով աշխատանքի և կենցաղային պայմանները:

Աշտարակի տների կառուցման հիմնական տիպը միահարկ կամ երկհարկանի շինությունն է, որը բաղկացած է բուն բնակելի տնից, տնամերձ հողամասից և պտղատու կամ խաղողի այգով հողամասից: Միաշարք բնակելի տան տեղադրումը փողոցին զուգահեռ՝ հնարավորություն է տվել տնամերձ հողամասն ու այգին հնարավորին չափ անջատել փողոցից: Եթե նույնիսկ այգիները դուրս են եղել այս տարածքներից, ապա տան ետնամասում անպայման եղել են տնամերձ հողամասեր, որոնց մակերեսները զբաղեցնում էին բուն տնից ավելի մեծ տարածք: Առօրյայում դրանց խիստ անհրաժեշտությամբ են պայմանավորվել այդ տնամերձ տարածք-բակերի առկայությունն ու դրանց անջատումը փողոցից:

Այդ տների նախամուտքերը կամ դարպասները դարձել են կապի միջոցներ, իսկ փողոցներին ուղղված շքամուտքերն ու, հատկապես, երկրորդ հարկերի պահուսնակավոր պատշգամբների առկայությունը ավելի հանդիսավոր են դարձրել տներն՝ իրենց արտահայտիչ փայտե ցանցկեն հարդարանքներով և առավել կապել փողոցին: Դրանց երկայնքով ձգվող քարե պատերի ետևում թաքնված ու ստվերում պահպանված բակերը շոգ օրվա իրիկնամուտի արևից հետո տան համար մեղմ ու զով միջավայր են ապահովել:

19-րդ դարի կեսերին հայտնի վարպետների ձեռքերով կառուցված Հայկանուշ Ձալոյի, Մ. Փարվանյանի, Ս. Թումանյանի, Վ. Ազատյանի, Ա. Արամյանի տները մանրամասն ուսումնասիրվել են և չափագրվել, իսկ Գր. Ղափանցյան (14, 18, 20), Սաժումյան (1, 12, 34) փողոցների, ինչպես նաև Աբովյան 22, Ալազանի 19-23 փողոցների համապատասխան տները և, հատկապես, հայ անվանի գրող Պերճ Պողոսյանի տունը (ներկայումս վեր է ածվել թանգարանի) ունեն հիմնականում նման հատակագծային լուծումներ և աչքի են ընկնում իրենց ինքնատիպ հորինվածքային հատկանիշներով և դեկորատիվ հարդարանքներով⁴:

Աշտարակի բնակելի տների միջավայրը կազմակերպվել է հատկապես դրանց քաղաքային կառուցապատման առանձնահատկություններով: Դրա

³ Տե՛ս Վարդանյան Ս., Հայկական ժողովրդական բնակելի տների ճարտարապետություն, Երևան, 1959, էջ 76:

⁴ Տե՛ս Հակոբյան Է., Աշտարակի շրջանի ժողովրդական բնակարանի ճարտարապետությունը, Երևան, 1964, էջ 43, 52, 55:

ձևավորման համար, բացի բուն շինությունից ու նրա մերձակա հողամասից, հիմք են հանդիսացել նաև այդ շինությունների տեղադրման վայրը՝ փողոցը, փակուղին, նրբանցքը⁵: Հատկապես սրանց նկատմամբ ունեցած դիրքերով են պայմանավորվել այդ տների կազմավորած քաղաքաշինական միջավայրերը:

Փողոցի նկատմամբ բնակելի տների դասավորությունն իրականացվել է 3 եղանակով՝ փողոցին զուգահեռ, դրան ուղղահայաց և անկյունային: Բոլոր դեպքերում դրանք ունեցել են երկկողմանի դիրքորոշում՝ դեպի փողոց նայող շինությունների շքամուտքերով, որոնք ունեն դեկորատիվ էլեմենտներով ու քիվերով մշակված ճակատներ, փայտե ցանցկեն և ճաղաշարքեր ունեցող պատշգամբներ: Բակի կողմից նույնպես պատշգամբներ են եղել, որոնք դեպի փողոց նայող պատշգամբների հետ միասին օդափոխություն են ապահովել տանը և կամարակապ նախասրահների հետ ձևավորել բակերի ներքին տարածական հորինվածքը:

Կառույցների հիմնական շինանյութը եղել են տուֆն ու բազալտը՝ կավի շաղախով: Այդ տների ճակատային հիմնական հատվածները, որոնք ուղղված են դեպի փողոցները, իրականացվել են կոպտատաշ և անկանոն ձևերով քարերից, և միայն պատուհանների ու դռների շրջանակներն ու բարավորներն են եղել սրբատաշ քարերից:

Եթե փողոցի կողմից հատկապես մեծ ուշադրության արժանացած կառույցների շքամուտքերը տանում էին դեպի բակ՝ բաց կամարակապ սրահներով, ապա վերջիններս դիտվում էին միայն ներսի կողմից: Բայց այս կողմից էլ այդպիսի լուծումը ստեղծում էր հարմար և հաճելի միջավայր ինչպես աշխատանքի, այնպես էլ հանգստի ու ժամանցների համար:

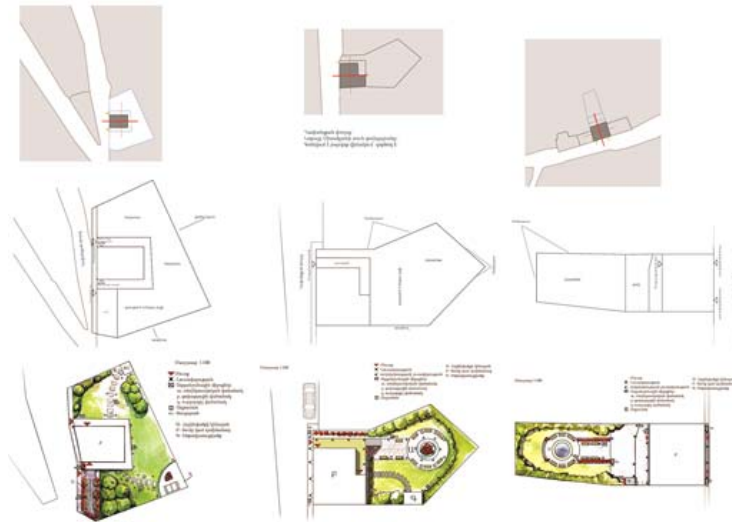
Բնակելի տների միջավայրի կազմակերպման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև Աշտարակի տեղադրման հատակագիծը, որտեղ այդ տների դասավորմամբ է ձևավորվել այն պատմական միջավայրը, որ ներկայումս հանդիսանում է այս ուսումնասիրման գլխավոր առանցքը: Առավել ևս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել այդ տներով կազմավորված ու հեռանկարային օգտագործման հնարավորություններ ունեցող շինությունների հետազոտմանն ու դրանց վերակառուցմանը՝ ներգրավելով դրանց հիմնական պահպանման շրջանակներում:

Ժողովրդական բնակելի տների հիմնական կերպարից այժմ առանձնացնենք Գր. Ղափանցյան փողոցի 3 տուն, որոնք իրենց ընդհանուր գծերով

⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 15:

կարող են ստեղծել մեր նախընտրած միջավայրը: Այստեղ իրենց գեղարվեստական արժեքով և նշանակությամբ առանձնանում են Գր. Ղափանցյանի (ներկայումս՝ Կիրակոսյանի) և ակադեմիկոս Նորայր Սիսակյանի տները, ինչպես նաև վերջինիս դիմաց տեղադրված մի քանի կիսավեր տներ: Դրանցով ձևավորված փողոցի, դրա կլիմայական պայմաններին և ռելիեֆին հարմարեցված բնակելի տներով միջավայրի ստեղծման նպատակով առաջարկում ենք կազմակերպել անհրաժեշտ միջոցառումներ, հաշվի առնել ու պահպանել վերը նշվածների հիման վրա առաջացած հանգամանքները:

Պատմական աղբյուրներում տեղեկություններ չեն պահպանվել այդ տների կառուցողների և դրանց սկզբնական պատվիրատուների մասին: Սակայն դրանց շինարարական ու հատակագծային հատկանիշները լիովին համապատասխանում են մեր հետազոտած տների տեղական ավանդական ձևերին և սկզբունքներին:

Գծ. 1 Ղափանցյանի և Նորայր Սիսակյանի տների սխեմատիկ հատակագծերը (1, 2, 3)

Տներից առաջինը՝ շրջապատված իր բակով, գտնվում է ճանապարհների հատման տեղում, որը փողոցի նկատմամբ անկյունային դիրքորոշում է տալիս դրան (գծ. 1,1): Տան գլխավոր ճակատն ուղղված է դեպի փողոց, իսկ

դրա երկու կողմերով կառուցվել են պարիսպները՝ տան բակն ու այգին առանձնացնելով փողոցից: Այսպիսով, ձևավորվել է միջավայր, որտեղ կենտրոնացվել են կենսագործունեության համար ամենահարմար պայմանները:

Նույնն է ստացվել նաև Նորայր Սիսակյանի տան համար, որն իր գլխավոր ճակատով նայում է դեպի փողոց, այս անգամ միայն մի ուղղությամբ: Սակայն սրա բակն արդեն ամբողջովին տեղադրված է տան ետնամասում, և չկան փողոցից բաժանող պարիսպներ: Տան գլխավոր ճակատից բացվող գլխավոր մուտքն իր գեղեցիկ պատշգամբով տանում է դեպի բակն ու այգին:

Նկ 1. Նորայր Սիսակյանի տան մուտքը Գր. Ղափանցյան փողոցից

Երկու դեպքում էլ հողամասերը գտնվում են տան հարևանությամբ և իրենց տեղադրությամբ նպաստել են այգի-տուն սերտ կապին, իսկ դրանց միջակայքում տեղակայված սրահ-դալանները ծառայել են տնտեսական նպատակներով: Վերջիններս իրենց գեղարվեստական կերպարներով (թաղակապ

սրահ, կամարներ, սյուներ, պատշգամբներ) տան ներքին կենցաղն ու առօրյան կազմակերպելիս, ստեղծել են գողտրիկ և մտերմիկ միջավայր:

Ն. Սիսականի տան դիմաց, փողոցի մյուս կողմում, գտնվում է ևս մի հիշարժան տուն (տերն անհայտ է), որը կիսավթարային վիճակում է: Դրա պահպանված ճակատային հատվածն իրենից ներկայացնում է քաղաքի ժողովրդական տների ամենատարածված տիպն՝ իր գեղեցիկ փայտե պատըշգամբներով, դեպի տան խորքն ուղղված ու սահմանափակված բակով:

Նկ. 2 Գր.Նափանցյան փողոցի մի հատված

Գր.Նափանցյան փողոցի պատմական տարածք ստեղծող պահպանված այս մի քանի տների առկայությամբ՝ միջավայրի նախագծման հայեցակարգային տեսանկյունից փորձենք ներկայացնել հետևյալ գործառույթները.

Նախագծման նախնական փուլում առաջարկում ենք.

ա/ կազմակերպել բնակելի տան տեղադրումը և որոշել տարածքի մուտքի ուղղությունը,

բ/ գոտեվորել բնակելի հողամասի իրավիճակը և սահմանել օգտագործվող տարածքները,

գ/կազմակերպել բնակելի հողամասի հայեցակարգը, որն ընդգրկում է՝

- հորինվածքային համակարգի ստեղծումը, առարկայական միջավայրի հավելումը, ազդանշանային միջոցառումները,

դ/ ընկալման արտահայտչամիջոցների մշակումը, որն ընդգրկում է՝

- ֆակտուրալ, գունային և լույս ու ստվերի միջոցները:

Լինելով Երևան-Էջմիածին մայրուղու վրա միջանկյալ առևտրային օղակ՝ Աշտարակը դարձել է նաև մշակութային ներթափանցման ու զարգացման հիմնական կենտրոն:

Ներկայումս այն Հայաստանի ժողովրդական ճարտարապետության ժառանգության արժանի կրողն ու պահպանողն է: Այս նկատառումներով՝ վերը նշված նորարարական գործառույթները կարող են պատմական և գեղարվեստական այդ միջավայրը ներկայացնել նոր տեսանկյունով, իսկ դրա զարգացման համար օգտագործել հեռանկարային նոր արտահայտչամիջոցներ:

НАРОДНЫЕ ЖИЛЫЕ ДОМА И ОРГАНИЗАЦИЯ ИХ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА УЛИЦЕ ГРИГОРА КАПАНЦЯНА В АШТАРАКЕ

РУБЕН ВОСКАНЯН

Аштарак, как самый развитый садоводческий город в Армении, с уникальной архитектурой жилых домов в художественном пространстве, представляется как совершенная историческая среда. Для сохранения сформированной еще в XIX-XX веках архитектуры городской среды, необходимо выявить часть ее народных построек, уникальных по характеру архитектуры, и на примере улицы Григора Капанцяна представить новые решения по осмыслению среды.

Ключевые слова – народные жилые дома в Аштараке, организация окружающей среды, дизайн, средства связи, предметная среда.

**DWELLING HOUSES AND ORGANIZATION OF THEIR ENVIRONMENT
ON GR.GHAPANTSYAN STREET IN ASHTARAK**

RUBEN VOSKANYAN

Ashtarak, as the most developed horticultural city in Armenia, with a unique architecture of its own dwelling (residential) houses and its unique artistic space, is represented as a perfect historical environment. To preserve its architectural character, created mainly in the XIX-XX centuries, it is necessary to find and organize new methods and means for expressing its historical environment by the example of Gr. Ghapantsyan Street.

Key words – folk houses in Ashtarak, organization of the environment, design, communication tools, subject area.